

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Теорія і практика
формування мовної особистості
в умовах сучасних технологій
навчання і виховання
в загальноосвітніх закладах
та вищій школі*

Збірник наукових праць

Випуск 1

Кривий Ріг
КДПУ
2008

СПІВТВОРЧИСТЬ УЧНЯ ТА ПЕДАГОГА НА ОСНОВІ ГУМАНІЗАЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

Н. Недодатко, Г. Коваленко, О. Шломенко

Реформування навчального процесу в практиці сучасної школи (так само, як і виховного процесу в позашкільних закладах) передбачає перетворення кожного учня в суб'єкт діяльності, формування творчої особистості, її всебічний і гармонійний розвиток.

Становлення інтелектуально розвиненої, духовно багатой творчої особистості неможливе, якщо будувати відносини в системі «учитель – учень», «вихователь – дитина» на педагогічному впливі. Без урахування реакції учнів, їх вікових та індивідуальних особливостей, специфіки їх потреб і мотиваційної сфери педагогічний вплив стає причиною формалізму в роботі учителя, педагога.

Традиційна система навчання і виховання, яка віддає перевагу педагогічному впливу, закріплює в учнів стереотипи мислення, невпевненість в діях, пасивність, низький рівень пізнавальної активності та самостійності під час вирішення різних завдань.

Формування творчої особистості можливе лише за умови побудови стосунків за принципом педагогічної взаємодії в системі відношень «педагог-учень», якщо забезпечити ефект співрозуміння, співдії, співоцінки, стимулювати активність, самостійність, творчість. Перелічені якості є показниками і характерними рисами творчої особистості.

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити, що багато вчених-педагогів розглядали педагогічну взаємодію як багатогранний процес постійного духовного збагачення та оновлення (В. О. Сухомлинський, Ю. М. Кулюткін, Ш. О. Амонашвілі та ін.).

Гуманістична педагогіка, основні ідея та положення якої сьогодні актуальні як ніколи, заснована на принципах недирективної взаємодії педагога з дитиною. Вона спрямована на формування у неї творчих здібностей і являє собою сукупність настанов, цінностей, що втілюються в педагогічному процесі. Серед них:

- визнання особистості дитини як самоцінності, її рівність у правах, свободах та обов'язках;
- сприйняття дитини такою, якою вона є, упевненість у її можливостях та творчих здібностях;

• емпатійне розуміння дитини, бачення її внутрішнього світу й поведінки з її позиції;

• відкрите, щире, довірливе спілкування з нею.

На основі цих настанов кожен педагог виробляє свій власний інструментарій навчально-виховного процесу.

Сенс усіх змістовних змін в освіті полягає в зміні напряму педагогічного процесу на становлення особистості дитини, а саме:

- дитина має стати повноправним учасником педагогічного процесу;

- вона має право на власну думку і власну помилку, певні висновки.

Успішність функціонування будь-якої системи, і освітньої в тому числі, залежить від таких факторів:

- наскрізне цілепокладання (усі учасники процесу мають розуміти мету, напрямок руху та кінцевий результат діяльності);

- урахування мотивації тих, хто взаємодіє у конкретній системі;

- реальний зворотний зв'язок, який забезпечує відчуття і розуміння кожним учасником, що знаходиться у системі, інших учасників на смислово-тілесному та емоційному рівнях;

- відповідність професійних та особистих якостей учасників системи посадам (або тим видам діяльності, якими вони займаються).

Проте далеко не завжди це реалізується на практиці.

Так, на запитання: «Упродовж якого часу необхідно виховувати людину?» 70-80 % учителів відповідають: «Усе життя». Якщо після цього запитати: «Чи хотіли б Ви, щоб виховували Вас?» – більшість відповідає: «Ні». У цьому й полягає парадокс виховання: якщо виховуватимемо когось, то чим більше, тим краще, а якщо виховуватимуть нас, - то з нас досить.

На запитання: «Що необхідно виховувати в сучасній дитині?» – вчителі частіше відповідають: «Доброту, ввічливість, порядність, чесність, доброзичливість, відповідальність». Проте на запитання: «Що Ви виховували б у собі, щоб досягти успіху?» – звучать відповіді: «Рішучість, наполегливість, упевненість, цілеспрямованість».

Ще цікавішим стає опитування, коли ставиться запитання: «Навіщо все це нашим дітям?». На жаль, дати відповіді деякі вчителі не можуть навіть собі.

Мотивація взаємодії «педагог - учень» не завжди є зрозумілою кожному її учаснику. Тому часто вчитель і учень не розуміють одне одного, а також необхідності їхньої взаємодії. Не кожний педагог готовий до зворотного зв'язку у спілкуванні з учнями, особливо, якщо процес взаємодії має негативний характер.

Ще важче педагогам оцінити власні емоційні стани й переживання. Для того, щоб критично оцінювати свої слабкі сторони, вчителю необхідно мати достатню силу «Я». вона визначається тим, якою мірою вчителю при-таманні почуття провини, ригідності (нездатності корегувати програму діяльності у відповідності з вимогами ситуації), тривоги тощо.

Отже, не маючи права на певні дії (підвищувати тон, бути роздратованим, фізично карати учнів), учителі позбавляють учнів цих прав. Це викликає інші негативні почуття.

Таким чином, *одним із способів гуманізації стосунків у системі «педагог - учень» є надання всім її учасникам рівних прав.*

Наступним кроком гуманізації відносин може бути *створення ситуацій для набуття досвіду позитивної взаємодії* (це і робота тренінгових груп щодо взаємодії та побудови конструктивних взаємовідносин, і активне соціально-психологічне навчання та ін. форми. Вони дають змогу *форму-вати толерантність учасників навчально-виховного процесу.*

Однією з причин, що блокує особистісно-орієнтовану взаємодію і системі «педагог-учень» є те, що вчителі та учні не можуть задовольнити свою потребу у безпеці (за Маслоу). Педагог та учень досить часто почуваються у стані небезпеки (непередбачувані ситуації, очікування негативних наслідків, страх критики тощо. Все це впливає на адекватність взаємодії і на ефективність контакту «педагог - учень». Тому необхідно *зменшувати кількість «ситуацій небезпеки», а розвивати в учасників навчально-виховного процесу здатність почуватися у «безпеці» у будь-яких непередбачуваних ситуаціях, що не становлять загрози їхньому життю і здоров'ю.*

Таким чином, загострюється необхідність у формуванні творчого ставлення до навколишньої дійсності, педагогічної творчості та розвитку творчого потенціалу всіх учасників взаємодії в системі «педагог-учень».

У гуманістичній психології творчість розуміють як необхідну для повноцінного життя людини форму її існування (О. Бодальов, А. Маслоу, К. Роджерс, Н. Роджерс та ін.). Так, Н. Роджерс зазначає, що основними умовами необхідними для стимулювання творчості є: психологічна безпека, прийняття, емпатичне розуміння, свобода від оцінювання, мікроклімат психологічної свободи, атмосфера дозволеності, відкритості, гри та спонтанності. У той час, коли у людини вивільняється творча енергія, знижується рівень тривожності, стресу, і вона інтегрує в єдине ціле тіло, емоції та дух - людина підсилює себе, відчуваючи при цьому радість та надію. Під час творчих процесів відбуваються однакові для кожної людини явища:

- коли ми розуміємо, що здатні прийняти й балансувати себе, ми стаємо цілісними, а цілісність – це основна риса зрілої, психічно здорової особистості;

- у міру прийняття всіх своїх проявів (гніву, дратівливості, руйнівних тенденцій у собі, здатності до кохання та піклування) людина об'єднується на рівні різноманітних культур як людство в цілому, людина занурюється в глибини несвідомого для того, щоб стати цілісною. Саме тоді вона усвідомлює зв'язок між собою та всім людством, зв'язок своєї духовності з природою;

- прояви творчості мають для людини трансформуюче, зміцнювальне значення;

- якщо люди контактують зі своєю інтуїтивною та творчою енергією, вони створюють середовище, яке є цілющим у загальнолюдському масштабі [8].

Психологічний розвиток дитини є творчим процесом: дитина засвоює не лише історично вироблені форми людської ментальності, а й ті, що утворюються. У процесі засвоєння культури відбувається самореалізація особистості дитини, розгортаються оптимальні можливості, здібності до різних видів людської діяльності.

Гуманний підхід до дитини полягає в тому, щоб бачити в ній людину, яка росте, стає дорослішою, підтримувати в ній прагнення ставати такою.

Гуманна педагогіка має створювати умови для переживання дитиною почуття свободи, обираючи тактику вільного вибору. Можливість вибору викликає відчуття, що людина сама може визначити своє життя. *Основне виховне завдання* – це скоординований процес відповідальності дитини за своє життя.

Гуманізація педагогічного процесу потребує розглядати завдання формування особистості дитини як першочергове. *Особистість* – це соціальна якість індивіда або суспільно важливі риси індивідуальності. Її можна зрозуміти тільки розглядаючи дитину в системі стосунків, які складаються між нею та оточуючими: які зміни вона викликає у свідомості інших людей, який її реальний вклад в кінцевий результат їх діяльності. Зміст, характер, форма вияву ставлення дитини до інших визначає її моральність.

Моральність – це сфера практичних вчинків, поведінки людини в її ставленні до інших людей. Через учинки людина виявляє свою сутність, це «акт вільного волевиявлення» (І Кант).

Учинки – можуть бути двох видів: 1) ті, що пов’язані зі свідомим контролем, самодисципліною, здатністю стримуватися, підкорятися вимогам, правилам. Вони стримують дитину від порушень правил, страху за покарання, почуття провини й сорому, муки сумління тощо; 2) ті, що зумовлюють виникнення почуття доброти, співчуття, бажання допомоги. Ці вчинки здійснюються спонтанно. Людина не може зробити інакше, бо це неприродно для неї. Отже, зрозуміти внутрішній світ людини можна, якщо визначити, які почуття лежать за її вчинками.

Емоції мають вирішальне значення в актах самосвідомості. Їх вважають самодостатнім виявом «Я» особистості. Вони виступають регулятором людського спілкування.

У центрі уваги вихователів та учителів мають бути передусім *емоції базові*: радість, смуток, страх, образа, сором, гнів, здивування. Ці емоції мають виразну специфічну експресію, вони добре усвідомлюються навіть дитиною. Зовнішня форма вираження емоцій з віком стає м’якшою, слабкішою, мімічні виявлення – витонченими. Усвідомлення емоцій дає змогу дещо їх контролювати. Проте якщо емоції тривалий час стримувати, заглушувати, це може призвести до психічного зриву та психосоматичних захворювань.

Яким чином дорослі можуть допомогти дитині в ситуаціях негативного емоційного напруження? Є кілька порад:

- разом з дитиною знайти шлях вирішення проблеми, поставитися до неї спокійно, поговорити, пригорнути до себе, торкнутися ніжно плеча, погладити по голівці;
- дати висловитися, навіть поплакати (сльози – розум душі);
- переключити увагу на те, що заспокоїть (малювати, розглядати книжку, дати м’яку іграшку, включити в гру дітей).

Так ми навчимо дитину активно переносити негаразди, прикроці, бо інакше, коли вона стане дорослою, намагатиметься забути за допомогою алкоголю.

Якщо дитина виявляє стійку тривогу, до неї треба бути особливо уважним, допомогти подолати страх. Дитина має ставитися до страху як до небезпеки. Фобії (страхи) часто є причиною суїциду.

Гнів – важлива емоція, яка може взаємодіяти з емоцією сорому, страху, журбою. Із гнівом активуються агресивність, ворожість. Гнів викликає через почуття психічної або фізичної несвободи, коли щось перешкоджає

досягненню бажаної мети; дратуюча стимуляція, незаслужена образа; при-
ниження гідності.

Гнів викликає душевний біль, розчарування, роздратування, обличчя стає похмурим, м'язи напружуються, зуби стискаються, погляд злий, може виникати бійка, крик. А допомога дитині може бути лише через звільнення дитячої енергії і спрямування її в необразливий бік (вдарити по подушці, стукнути по барабану, пхнути м'яча, потупотіти ногами, зробити глибокий вдих і довгий видих). Якщо агресивність задовольняється, то вона закріплюється як риса характеру.

Гнів має позитивне значення у переборенні труднощів, небезпечних ситуацій, але під час спілкування заважає встановленню контактів. **Завдання виховання** – *навчити контролювати себе, використовувати гнів для блага.*

Гнів – це емоція, а не дія. Намагайтеся зрозуміти дитину. Якщо агресія перетворюється на постійне почуття власної провини, то тут потрібна серйозна допомога дитині.

Сором – виникає:

– від відчуття незахищеності в соціальній взаємодії, коли дитина усвідомлює невідповідність своєї поведінки вимогам конкретної людини;
– коли дитина відчуває, що не виправдала чекання.

Як результат – знижується самооцінка. Сила сорому залежить від того, як часто дорослі соромлять дитину.

Коли дитина відчуватиме доброзичливе ставлення до себе, почуватиметься впевнено, вона не дозволить собі скривдити іншого.

Саме від процесу взаємодії дитини і дорослого зароджуються стосунки, новою якістю яких є *педагогіка співпраці*; вона дає реальну можливість навчити дитину будувати стосунки з іншими людьми.

Основною настановою дорослого в процесі взаємодії з дитиною є безумовне сприйняття її, визнання, турбота, що проявляється у позитивному ставленні до неї. Дитину слід сприймати і любити не за те, що вона розумна чи красива, слухняна чи працьовита, а просто за те, що вона ваша дитина і неповторна особистість. Дитина набирається розуму лише від тих людей, які її сприймають. Якщо дитину не сприймають, вона чинить опір кожному слову дорослого, і всі його зусилля не дають бажаних результатів.

Від любові до дитини залежить її ставлення до оточуючих людей, до самої себе, повага до себе, віра в себе, бажання стати кращою. Упевненою

в собі тощо. Від любові до дитини залежать і наші очікування. Нерідко діти викликають у дорослих роздратування тим, що:

- повільно одягаються;
- неохайно їдять;
- вередують;
- не виконують своєчасно уроки;
- не хочуть прибирати іграшки і т. ін.

Роздратування – це найдріб'язковіше з усіх переживань, воно збіднює наші почуття і несумісне з любов'ю. Але ми повинні любити дітей завжди. Це професійна якість педагога і обов'язковий атрибут батьків.

Коли дитина викликає роздратування, спробуйте поставити собі два запитання:

1. Чим провинила дитина?
2. Чи люблю я її?

Важкі ті діти, які не мають душевних контактів із дорослими.

Важкі ті дорослі, хто не вміє і не хоче установлювати такі контакти з дітьми.

Прохання – краща форма спілкування, бо вона дає відчуття свободи. Воно викликає до життя добру волю. Поважати дитину – поважати її бажання.

Для *гуманної педагогіки* характерне **діалогічне спілкування**: воно передбачає спілкування рівних осіб; зберігається індивідуальна думка; погляд кожного не нав'язується, кожен намагається зрозуміти співбесідника, його почуття без оцінювання, хто має рацію? хто винен? Виявляє довіру до інших.

Вимоги діалогічного спілкування

1. Вислуховувати дитину, намагатися зрозуміти її переживання.
2. Виявляти і проголошувати достоїнства дитини.
3. Пробачати помилки і слабкості дітей.

Чи вміємо ми це робити?

1. Чи здатні Ви вислухати дитину до кінця, чи у Вас з'являється бажання перебити? Висловити свою думку з цього приводу?

2. Чи здатні Ви вислуховувати дитину уважно, якщо тема розмови здається вам нецікавою?

3. Чи дратує Вас розмова з дитиною, якщо у Вас поганий настрій, а дитина говорить, на Ваш погляд, про дурниці?

4. Чи намагаєтесь Ви зрозуміти суть інформації, чи відразу виявляєте своє ставлення до співрозмовника: одного вислуховуєте уважно, а іншого абияк?

5. Чи намагаєтесь зрозуміти, які почуття хвилюють дитину, який її емоційний настрій?

Педагогіка співпраці передбачає відкрите, довірливе, щире спілкування з дитиною. Спілкування – це розмова душ, це обмін почуттів. Поважайте почуття наших дітей!

І нам, дорослим, насамперед, слід змінювати ті засоби спілкування, які заважають чути дітей, розуміти їхній емоційний світ, ті, що залишила нам авторитарна педагогіка: погрози, команди, застереження, докори, обвинувачення, глузування, обзивання, розслідування тощо. Наслідки такої педагогіки ми відчуваємо в житті. І чим скоріше ми переборемо в собі авторитаризм, тим радісніше і світліше буде життя у наших дітей.

Література

1. Адольф В. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика. – 1998. - № 1.-С.72-75.
2. Берестова А. Професійна спрямованість у підготовці майбутніх фахівців //Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – К., вип. 33. – С.123-128.
3. Горенков Е. Подготовка будущего учителя к работе в авторской школе //Народное образование. – 2003. -№ 6. – С.207 – 212.
4. Динамика личностного и профессионального роста студентов педвуза //Педагогика. – 2004. - № 3. – С.53-60.
5. Дмитриева Е. К проблеме определения оснований становления целостной личности будущего педагога в процессе его профессиональной подготовки в вузе // Мир психологии. – 2004. - № 4. – С.179-183.
6. Кловак Г. Науково-дослідна лабораторія педагогічного університету як школа професійної підготовки майбутнього вчителя-дослідника //Вища освіта України. – 2004. - № 1. – С.85-91.
7. Оникович Г., Онкович А. Формування професійної компетентності педагогів засобами галузевої педагогіки //Вища освіта України. – 2003. № 4.- С.68 – 73.
8. Роджерс Н. Творчество как усиление себя //Вопросы психологии. - 1990.- № 1.- С.164-168.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

О. Лисевич, Л. Федорова

Ми живемо в епоху глобальної перебудови суспільства. У педагогіці – це перехід до нових оптимальних систем, у житті окремого індивіда – перетворення його у самостійного суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності. Такі зміни у суспільстві, системі освіти вимагають якісно іншої підготовки майбутнього спеціаліста.